

Metaphorical Analysis of Family Discourse: A Case Study of Ideological Stories of Teenagers

Mahnaz Jokari^{1*} & Saeed Hesampour²

Vol. 16, No. 2, Tome 86
pp. 141-175
May & June
2025

Received: 15 November 2022
Received in revised form: 7 March 2023
Accepted: 26 March 2023

Abstract

Family is known as one of the most important and powerful institutions, especially in relation to children and adolescents. Meanwhile, artistic and literary works can reflect some of these changes, especially children's and adolescent fiction works, in most of which there are family relationships as a definite theme, and they were influenced by the dominant ideologies of the era. This case study is the result of a larger research on teenage fiction from the 1970s until now, but exclusively, it is limited to two novels from the two periods before and after the revolution: "Olduz and Crows" by Samad Behrangi and "Children and Storm" from Hossein Fatahi, both of them belong to a certain ideology. This research has been formed with the aim of investigating the semantic change of family in ideological works in two historical periods; in fact, regardless of the type of ideology, the discourse of the family in these works, has undergone a semantic transformation and has been drawn in ideological goals. The main approach of this research, according to the metaphorical structure of the family discourse in these periods, is to use a critical approach to metaphor, and for this purpose, we have used the metaphor discourse analysis method. Investigations show that the main structure of these novels is based on the macro metaphor "family is society" and the family is the representative of society and an objective manifestation of abstract ideologies in society at the heart of the ideological structure.

Keywords: Family; ideology; discourse; metaphor; teenage novel.

¹ Corresponding Author: Postdoctoral Researcher, Shiraz University, Shiraz, Iran.
Email: m.jokari67@gmail.com

² Professor of Persian Language and Literature, Shiraz University, Shiraz, Iran.

1. Introduction

Family, as the center of tradition and determining the base, status, dignity, power, etc. of its constituents, are exposed to disease attacks. Marxists considered it a center of inequality, liberals considered it the preserver of tradition and authority, and feminists considered it the cause of weakening women. To the extent that the function of the family, the structure of power in the family, family patterns, the form of the family and what was in it were either changed or borrowed. The institution of modern education took away the right to education from it, and the institution of market and capitalism took away its economic function and self-sufficiency, and social and labor institutions even deprived it of the right of guardianship and custody in certain cases.

Among the discourses of the contemporary period, the two main discourses, Marxist (before the revolution) and the discourse of the Islamic revolution, have had the most cultural activity for Children's and adolescent literature, and they have had a special and different view on the relationship between the adolescent and the family, in order to advance their goals. For this reason, in this research, among the works before and after the Islamic revolution that specifically belong to these two ideologies, they have been selected to investigate and analyze the type of representation of the relationship between the family and the teenager; The story of "Oldoz and the Crows" by Samad Behrangi and "The Child and the Storm" by Hossein Fatahi.

This research, seeking to discover and reconstruct the main discourses governing the representation of the family, has been formed based on the main hypothesis that the representation of the family discourse in children's and adolescent fiction works has changed under the influence of the ideologies of each time period, and in particular, the family is a metaphorical structure in the fictions has been represented. This research seeks to answer the main question that the discourse of the family in the ideological fiction works of teenagers is

based on what metaphorical pattern is formed and if this pattern is repeated in different fictions .

Research questions

1. Based on what metaphorical pattern is the discourse of the family in the ideological fiction works of teenagers formed and is this pattern repeated in different works?
2. What effect has the metaphorical arrangement in these ideological works had on the representation of the family discourse in these works?

2. Literature Review

The review of sources in the field of family in the literature of children and adolescents shows the following studies.

Chitsazi (2018), in his research, has examined the structure of power and its representation in folk tales and contemporary short stories of Fars from the 1960s to the 2010s. The findings of this research show that in both types of literature, mostly the nuclear family is depicted. The power structure in the family in folk literature is domineering and in the contemporary short story, it is semi-symmetrical (dominant and sincere).

Shabani Sabzeh Maidani (2016) has investigated the role and position of father in children's poems. He considered the family to be the smallest and the first social institution related to the child, in which the mother is considered to be the embodiment of affection and the child's upbringing, and he believes that the depiction of the father's image in the works is generally placed on the sidelines and limited to the economic role and provider of the family's livelihood.

Qorshinejad (2012), in his research, has discussed the representation of the family in stories after the Islamic revolution. In his research, based on Stuart

Hall's theory of representation and using the method of text analysis, he has analyzed and investigated the way the family is represented in a selection of realistic stories for children and teenagers three decades after the Islamic Revolution. The findings of this research show that in the stories of the 1980s and 1990s, traditional and nuclear families were depicted, and in the works of the 2000s, the modern nuclear family was depicted. In most of the stories, there is a pattern of dividing male and female roles, and the family authority structure in the 80s and 90s was man-oriented.

Nizamabadi (2008) has examined women and power in the family in six novels of the last decade. The findings of this research show that women are looking for a new definition of power and identity in the family. Also, in these novels, men and women are important together and women feel happy with men.

The overview of these studies shows that none of them have focused on the period of adolescence. Most of the researched fields have also focused on family structure and types. In fact, as the surveys show, extensive research about the family in different time periods and according to the ideologies of each period has not been done.

3. Methodology

Discussing discourses is not the field of power relations that openly seeks repression, but implicitly plays a role in determining the type of behavior of people and turns people into subjects in discourses. In Fairclough's opinion, what is important in this is the discourse-ideological formulations and it is the social institutions that make such formulations. According to these ideological-discourse formations, institutional actors are made in ideological situations that they may be unaware of. One of the characteristics of this type of formulation is to create a kind of "naturalization" of ideologies. In such a way that they are dealt with as a definite and certain matter.

What discourse analysis seeks is to show the influence of social structures

on the shaping of discourses and the link between micro and macro structures of society, as well as the denaturalization of what has been made natural through discourse formulation.

Language is one of the ways through which the discourse of each work can be shaped in depth, because our access to the realities around us is through language. Whether in everyday conversations or in works created in literature, it is language that defines the boundaries of our knowledge of ourselves and the world around us. Now, this language represents reality. Undoubtedly, the language uses many methods and tools for naturalization, which are in the service of a specific discourse entity. One of the tools that discourse can use to create coherence and naturalization is metaphor.

Such a view of metaphor as a meaningful and even central cognitive mechanism was largely in line with CDA's research interests. As a result, CDA analyzes based on metaphor recognition have been published in a steady stream over the past decades. Identifying metaphors in the text can help reveal the implicit meaning of the text and its discourse. Since metaphors become natural little by little and their use in language is considered normal, we should seek to find similarities between the signifier and the signified in a symbolic way.

Researchers who have worked on metaphor in discourse believe that the main role of metaphors in discourse is to create coherence in it. Discourses have used many strategies to maintain or gain power and control the audience's mind, and metaphor is undoubtedly one of them. Metaphors play a role in our valuations by creating conceptual coherence. Since metaphors are becoming natural little by little and their use in language is considered normal, we should seek to find similarities between the signifier and the signified in a figurative way or in indirect metaphors, in a symbolic way. For this purpose, we must see which specific concepts and discourses are fueled by metaphors in a work.

This coherence can be intratextual or extratextual. In the sense that conceptual metaphor can lead to the use and benefit of a specific conceptual

metaphor in different historical periods or structure the text in the text itself by using targeted metaphors (Kuchesh, 2018, pp. 442 and 443). In fact, metaphors are used to achieve a specific goal.

So, it can be said that metaphor can either strengthen existing norms or lead to a new understanding. This problem shows the important role of metaphor in influencing human belief, attitude and understanding. For this reason, the critical analysis of metaphor seeks to show the important ideological and discursive dimensions of metaphor. For this reason, it can be said that the context in which the metaphor is formed plays an effective role in its discourse analysis.

4. Results

Examining the works of children and adolescents, more than any other work, can show these changes in family discourse, because the relationship between family and children has always been an issue, and also, children's and adolescent literature works were not formed in a non-discursive and non-ideological atmosphere. In the meantime, the works before and after the revolution, more than any other time, are affected by a discourse space, and without a doubt, ideological works cannot be examined outside of their discourse space. One of the methods used by the works of these two decades to show and naturalize their ideology is metaphor.

A metaphorical space that sometimes acts openly and sometimes more covertly. What is clear is that the family in these metaphorical formats is an institution that has undergone more semantic transformation. This research is based on the main hypothesis that this metaphORIZATION and transformation of meaning has drawn a certain ideology in the form of family and based on the findings of the research, it is the macro metaphor of family and society, which was the main basis for the formation of these ideological works.

Investigations show that in the story of Oldoz and Crows, which was written before the revolution, the characters are metaphorical, and the family is

an accomplice of the capitalist system, and rebellion against it is inevitable and doomed to be eliminated. The function of metaphor in this work and similar works, thought and discourse are expressed in a simpler and more objective way.

But the point worthy of reflection in these works is that this method of objectifying and forming metaphorical characters in a discourse structure is an effort and emphasis on struggle and action. Because metaphorical actions are characterized by more obvious actions by the characters.

But in the child and the storm, which is formed in a revolutionary discourse. The family (especially the father) becomes a counter-revolutionary discourse with semantic transformation, and the emotionalization function of the metaphor, by using religious metaphors, helps to shape this discourse and normalize its understanding. In this novel, the type of use of metaphors has progressed towards mentalization, and this shows that the post-revolution discourse seeks more naturalization, creating absolute acceptance and non-struggle. To the extent that the son's revolutionary action (loading and removing the father) is considered sympathetic and emotional and justifiable in the metaphorical form of the work.

In general, it can be said that in ideological works and generally in the works of the 1970s and 1980s, the relationship between the teenager or the child and the family has not yet become an issue. It can even be said that in these works, teenager is not used in its true meaning. Whatever it is, the use of the works of this age group is to show ideologies and discourses, and in the meantime, the family has been attacked more than any other institution.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

دوماهنامه بین‌المللی

د ۱۶، ش ۲ (پیاپی ۸۶)، خرداد و تیر ۱۴۰۴، صص ۱۴۱-۱۷۵

مقاله پژوهشی

<http://dorl.net/dor/20.1001.1.23223081.1401.0.0.293.5>

تحلیل استعاره‌ی گفتمان خانواده

(مطالعه‌ی موردی داستان‌های ایدئولوژیک نوجوان)

مهناز جوکاری^{۱*}، سعید حسام‌پور^۲

۱. پژوهشگر پس‌دکتری دانشگاه شیراز، شیراز، ایران.

۲. استاد زبان و ادبیات فارسی دانشگاه شیراز، شیراز، ایران.

پذیرش: ۱۴۰۲/۰۱/۰۶

دریافت: ۱۴۰۱/۰۸/۲۴

چکیده

خانواده به‌عنوان یکی از مهم‌ترین نهادهای قدرت، به‌ویژه در ارتباط با کودک و نوجوان شناخته می‌شود و مفهوم آن در دل گفتمان‌ها و در دوره‌های مختلف، دستخوش تغییرات فراوانی بوده است. در این میان، آثار هنری و ادبی، می‌توانند بازتاب‌دهنده بخشی از این تغییرات باشند. به‌ویژه آثار داستانی کودک و نوجوان که در اکثر آن‌ها هم روابط خانوادگی به‌عنوان درون‌مایه‌ای حتمی وجود دارد و هم در بیشتر دوره‌ها متأثر از ایدئولوژی‌های همان دوران بوده است. این پژوهش موردی، از پژوهشی کلان‌تر بر روی آثار داستانی نوجوان از دهه ۱۳۵۰ تاکنون برآمده است و برای بیان دیدگاه خود، به دو نمونه داستانی از دو دوره پیش و پس از انقلاب بسنده کرده است: *اولدوز و کلاغ‌ها* از صمد بهرنگی و *کوبک و طوفان* از حسین فتاحی که به دو گفتمان اصلی مارکسیستی (پیش از انقلاب)، گفتمان انقلاب اسلامی تعلق دارند. هدف اصلی این پژوهش، کشف و اسازی گفتمان‌های اصلی حاکم بر بازنمایی خانواده در ادبیات داستانی نوجوان، با توجه به ایدئولوژی‌های دو دهه ۱۳۵۰ و ۱۳۶۰ است. این پژوهش با این هدف شکل گرفته است که تغییر معنایی خانواده را در آثار ایدئولوژیک در دو دوره تاریخی بررسی کند؛ چراکه گفتمان خانواده در این آثار، فارغ از نوع ایدئولوژی، دچار استحاله معنایی شده و در راستای اهداف ایدئولوژیک ترسیم شده است. رویکرد اصلی این پژوهش، با توجه به ساختار استعاره‌ی گفتمان خانواده در این دوره‌ها، بهره بردن از رویکرد انتقادی به استعاره است و برای این منظور، از روش تحلیل گفتمانی استعاره بهره گرفته‌ایم. بررسی‌ها نشان می‌دهد که ساختار اصلی این داستان‌ها براساس استعاره کلان «خانواده، جامعه است» شکل گرفته است و خانواده در دل ساختار ایدئولوژیک این آثار، نماینده جامعه و نمودی عینی برای بیان ایدئولوژی‌های انتزاعی در جامعه است. خانواده‌ای که اقتدار آن محکوم به نابودی است و فرزندان علیه آن شورش می‌کنند. این ساختار، به‌صورت الگویی در این نوع آثار تکرار می‌شود که نشان‌دهنده ساختارهای مسلط فکری است.

واژه‌های کلیدی: خانواده، ایدئولوژی، گفتمان، استعاره، رمان نوجوان.

E-mail: m.jokari67@gmail.com

* نویسنده مسئول مقاله:

۱. مقدمه

ثابت‌ترین امر در جهان انسانی، خود تغییر اجتماعی است و ویژگی اصلی جهان جدید، سرعت تغییرات اجتماعی است. تغییرات اجتماعی سریع در جهان جدید، تمامی حوزه‌های اندیشگانی و عینی را درنوریده است و گفتمان‌هایی را به حاشیه برده و گفتمان‌هایی را تقویت کرده است. اما در این میان، آنچه بیشتر جلوه‌نمایی می‌کند، سیالیت و لزوم بازاندیشی در تمامی گفتمان‌های موجود است.

قوی‌ترین و مستحکم‌ترین گفتمان‌ها و نهادها همانند دین و خانواده نیز از این امر مستثنی نبوده‌اند. نهادها و گفتمان‌هایی که به قدمت هزاره‌ها پایدار و ثابت بوده‌اند، در توفان مدرنیته، چالش‌های بنیادینی را متحمل شدند. شهرنشینی، مهاجرت‌های گسترده، جهانی‌شدن، رسانه، اندیشه شکاکیت، اندیشه برابری و نابرابری، لیبرالیسم و مارکسیسم، انسان‌محوری، لذت، حس‌باوری و... همگی برای مدرنیته وارد میدان شده بودند و مفهوم‌های سنتی پیشین را به چالش کشیدند.

خانواده، به‌عنوان محور سنت و تعیین‌کننده پایگاه، جایگاه، منزلت، قدرت و... افراد تشکیل‌دهنده آن، در معرض حمله‌های بی‌امانی قرار گرفت. مارکسیست‌ها آن را کانون نابرابری شمردند، لیبرالیست‌ها آن را حافظ سنت و اقتدار و فمنیست‌ها آن را عامل تضعیف زنان قلمداد کردند و در واقع هر اندیشه مدرنی بر صورت آن چنگ می‌انداخت. تا جایی که کارکرد خانواده، ساختار قدرت در خانواده، الگوهای خانوادگی، شکل خانواده و آن چیزی که در آن بود یا تغییر کرد یا به عاریت گرفته شد. نهاد آموزش مدرن، حق آموزش را از آن گرفت و نهاد بازار و سرمایه‌داری، کارکرد اقتصادی و خودکفا بودن آن را ستاند و نهادهای مددکاری و اجتماعی حتی حق سرپرستی و حضانت آن را در موارد خاصی از آن سلب کرد.

در دوران مدرن، تکثر کارگزاران و نهادهای فرهنگی فعال در زمینه کودکان و نوجوانان، ضرورت بیشتری برای مطالعه دوره کودکی و نوجوانی ایجاد کرده است. وجود این نهادهای فرهنگی با اهداف مشابه و شاید متضاد، دغدغه تولید محتوا برای این گروه سنی را بیشتر می‌کند. همچنین، نفوذ ایدئولوژی‌ها و افکاری که از ابتدای شروع نوشتن و تولید آثار برای کودک و نوجوان، همواره بر این روند تأثیر داشته‌اند و هریک تعریفی مجزا از کودکی و خانواده داشته‌اند و آن را در آثار خود و در جهت اهداف خود پیش برده‌اند. این امر نشان می‌دهد بازخوانی این آثار و به‌ویژه بررسی گفتمان خانواده در آثار داستانی کودک و نوجوان ایرانی، بدون توجه به ایدئولوژی نویسنده این آثار، ممکن نیست و بخشی

از مفهوم اثر پنهان می‌ماند.

در بین گفتمان‌های دوره معاصر، دو گفتمان اصلی مارکسیستی (پیش از انقلاب)، گفتمان انقلاب اسلامی، بیشترین فعالیت فرهنگی را برای تولید آثار کودک و نوجوان داشته‌اند و نگاه ویژه و متفاوتی به ارتباط نوجوان و خانواده، در جهت پیشبرد اهداف خود داشته‌اند. به همین دلیل، در این پژوهش، از میان آثاری پیش و پس از انقلاب که به‌طور خاص به این دو ایدئولوژی تعلق دارند، برای بررسی و تحلیل نوع بازنمایی رابطه خانواده و نوجوان، انتخاب شده‌اند؛ داستان *اولدوز و کلاغ‌ها* از صمد بهرنگی و *کودک و طوفان* از حسین فتاحی. در این دو دوره، آثار مشابهی همچون آثار درویشیان و قدسی قاضی‌نور پیش از انقلاب و آثار نادر ابراهیمی پس از انقلاب، نیز وجود دارد که نگاه مشابهی به مسئله خانواده داشته‌اند و همین الگوهای بررسی‌شده در این پژوهش، در آن‌ها نیز تکرار شده است. این پژوهش، به دنبال کشف و واسازی گفتمان‌های اصلی حاکم بر بازنمایی خانواده، براساس این فرضیه اصلی شکل گرفته است که بازنمایی گفتمان خانواده در آثار ادبیات داستانی کودک و نوجوان، متأثر از ایدئولوژی‌های هر دوره زمانی تغییر کرده و به‌ویژه، خانواده در ساختاری استعاری در آثار بازنمایی شده است. این پژوهش به دنبال پاسخ به این پرسش اصلی برآمده است که گفتمان خانواده در آثار داستانی ایدئولوژیک نوجوان، بر مبنای چه الگوی استعاری شکل گرفته است و آیا این الگو در آثار مختلف تکرار می‌شود؟

در این مقاله تنها دو اثر برای نشان دادن این جریان گفتمانی انتخاب شده‌اند که دلیل آن شباهت زیاد الگوهای استعاری در این آثار بوده است. آنچه در این آثار به‌وضوح به چشم می‌خورد، بیان ایدئولوژی و فضای گفتمانی، نه به‌طور مستقیم، بلکه با استفاده از زبانی استعاری است. زبانی که سعی در القای ارزش‌های گفتمانی خود دارد. به همین دلیل، بیشتر بر همین ابعاد پرداخته‌شده در این دو اثر تمرکز داشته‌ایم. برای این منظور از روش تحلیل استعاری گفتمان بهره برده‌ایم. این پژوهش در پی پاسخ به این پرسش اصلی برآمده است که چپیش استعاری در این آثار ایدئولوژیک، چه تأثیری بر بازنمایی گفتمان خانواده در این آثار داشته است؟

۲. پیشینه تحقیق

بررسی منابع در زمینه خانواده در ادبیات کودک و نوجوان، پژوهش‌های انگشت‌شماری را نشان می‌دهد.

چیت‌سازی (۱۳۹۸)، در پژوهش خود ساختار قدرت و بازنمایی آن را در قصه‌های عامیانه و داستان‌های کوتاه معاصر فارس از دهه ۱۳۴۰ تا ۱۳۹۰ بررسی کرده است. یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که در هر دو نوع ادبی، بیشتر خانواده هسته‌ای ترسیم شده است. ساختار قدرت در خانواده در ادبیات عامیانه، سلطه‌گرایانه و در داستان کوتاه معاصر، نیمه‌متقارن (سلطه‌گرایانه و صمیمانه) بوده است. شعبانی سبزه‌میدانی (۱۳۹۶)، به بررسی نقش و جایگاه پدر در اشعار کودک پرداخته است. او خانواده را کوچک‌ترین و اولین نهاد اجتماعی مرتبط با کودک دانسته است که در آن، مادر مظهر عاطفه و عامل تربیت کودک دانسته شده و معتقد است که ترسیم سیمای پدر در آثار، عموماً در حاشیه قرار گرفته و به نقش اقتصادی و تأمین‌کننده معاش خانواده محدود شده است.

قرشی‌نژاد (۱۳۹۲)، در پژوهش خود به بازنمایی خانواده در داستان‌های پس از انقلاب اسلامی پرداخته است. او در پژوهش خود، براساس نظریه بازنمایی استوارت هال و به شیوه تحلیل متن، نحوه بازنمایی خانواده را در گزیده‌ای از داستان‌های واقع‌گرای کودک و نوجوان سه دهه پس از انقلاب اسلامی تحلیل و بررسی کرده است. یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که در داستان‌های دهه ۱۳۶۰ و ۱۳۷۰، خانواده‌های سنتی و هسته‌ای و در آثار دهه ۱۳۸۰، خانواده هسته‌ای مدرن ترسیم شده‌اند. در اکثر داستان‌ها الگوی تقسیم نقش‌های زنانه و مردانه وجود دارد و ساختار اقتدار خانواده در دهه شخصیت و هفتاد مردمحور بوده است.

نظام‌آبادی (۱۳۸۸)، زن و قدرت را در خانواده، در شش رمان دهه اخیر بررسی کرده است. یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که زنان به‌دنبال تعریف جدیدی از قدرت و هویت در خانواده هستند. همچنین در این رمان‌ها، زن و مرد در کنار هم مهم هستند و زنان در کنار مردان احساس خوشبختی می‌کنند.

باهم‌نگری این پژوهش‌ها نشان می‌دهد هیچ‌یک از آن‌ها بر دوره نوجوانی تمرکز نکرده‌اند. بیشتر زمینه‌های بررسی‌شده نیز بر ساختار و انواع خانواده متمرکز بوده‌اند. درواقع، همان‌طور که بررسی‌ها نشان می‌دهد، پژوهشی گسترده درباره خانواده در دوره‌های زمانی مختلف و باتوجه به ایدئولوژی‌های هر دوره صورت نگرفته است.

۳. چارچوب نظری

باتوجه به آنچه در فرضیه تحقیق گفته شد، به‌دنبال بررسی گفتمان خانواده در آثار ایدئولوژیک هستیم.

برای این منظور، ابتدا به تعریف گفتمان می‌پردازیم و پس از آن رویکردهای استعاری به تحلیل گفتمان را بررسی خواهیم کرد. قدرت همیشه ابزاری تلقی می‌شد که در دست عده محدودی قرار دارد که برای حفظ منافع خود، از آن بهره می‌برند. این قدرت وقتی می‌تواند معنا پیدا کند که بر رفتار و اعمال دیگر افراد اثر بگذارد و نوع کنش‌های افراد را تعیین کند. این همان چیزی است که فوکو آن را «قدرت انضباطی»^۱ می‌نامد. این قدرت می‌تواند از طریق تشویق، ترغیب یا ایجاد محدودیت و منع و نهی، اعمال شود. نکته درخور توجه این است که این قدرت صرفاً به‌طور مستقیم و محسوس اعمال نمی‌شود، بلکه می‌تواند به‌طور ضمنی بر افراد اثر بگذارد و در پی مشروع‌سازی^۲ خود برآید. ایجاد نظم و انضباطی که خود را بر گفتار، ذهنیت و رفتار فرد، تحمیل می‌کند. ایجاد گفتمان‌ها، متأثر از این روابط قدرت، در هر دوره زمانی می‌تواند به‌طور ضمنی، نقشی پنهانی اما کارا تر در شکل‌دهی به سوژگی افراد داشته باشد. می‌توان تعریف گفتمان را در رویکردی جامعه‌شناختی، در نظر باختین^۳ و بارت^۴، چنین خلاصه کرد: «گفتمان می‌تواند باز نمود یک صدا^۵ در دل یک متن یا یک موقعیت گفتاری باشد» (میلز، ۱۳۸۲، ص. ۱۶). صدایی که می‌تواند تک‌گویانه بیان شود یا زمینه‌ای برای گفت‌وگو بین گفتمان‌های مختلف فراهم کند. به‌همین دلیل می‌توان گفت، گفتمان‌ها همواره در کشاکش دائم با گفتمان‌های دیگر قرار دارند و این کشاکش قدرت بین صداها، باعث می‌شود گفتمانی به گفتمان مسلط تبدیل شود که توسط نهادهای قدرت به رسمیت شناخته شده و حمایت شود. می‌توان گفت، قدرت عنصری کلیدی در بحث‌های مربوط به گفتمان است (میلز، ۱۳۸۲، ص. ۲۹).

بحث درباره گفتمان‌ها آن عرصه‌ای از روابط قدرت نیست که به‌طور آشکار به‌دنبال سرکوب باشد، بلکه به‌طور ضمنی در تعیین نوع رفتار افراد نقش دارد و افراد را به سوژه‌هایی در گفتمان‌ها تبدیل می‌کند. به عقیده فرکلاف، آنچه در این میان اهمیت دارد، صورت‌بندی‌های گفتمانی - ایدئولوژیکی است و این نهادهای اجتماعی هستند که به چنین صورت‌بندی‌هایی دست می‌زنند. فاعلان نهادی، مطابق با این صورت‌بندی‌های گفتمانی - ایدئولوژیکی در موقعیت‌هایی ایدئولوژیک ساخته می‌شوند که ممکن است از آن‌ها ناآگاه باشند. یکی از ویژگی‌های این نوع صورت‌بندی‌ها، ایجاد نوعی «طبیعی‌سازی»^۶ ایدئولوژی‌هاست. به‌گونه‌ای که همچون امری قطعی و مسلم با آن‌ها برخورد شود (فرکلاف، ۱۳۹۹، ص. ۱۳).

آنچه تحلیل گفتمان به‌دنبال آن است، نشان دادن این تأثیرگذاری ساختارهای اجتماعی بر شکل‌دهی به گفتمان‌هاست و پیوندی که میان ساختارهای خرد و کلان جامعه وجود دارد. همچنین، غیرطبیعی‌سازی آنچه از طریق صورت‌بندی گفتمانی، طبیعی جلوه داده شده است.

اين صورت‌بندى‌هاى كه نهاده‌هاى گفتمانى و ايدئولوژيك انجام مى‌دهند، به نهايت طبيعى‌شدگى و ابهام^۷ مى‌رسند و ممكن است به‌عنوان هنجار تلقى شوند. طبيعى‌شدگى، مى‌تواند بازنمايى ايدئولوژيك را به‌شكل امرى مسلم متجلى كند و آن را غيرشفاف سازد تا به‌عنوان ايدئولوژى تلقى نشود. چراكه ايدئولوژى تلاش مى‌كند تا ردپاى خود را پنهان نمايد (فركلف، ۱۳۹۹، ص. ۳۹، ۴۳).

زبان ازجمله راه‌هاى است كه از طريق آن، مى‌توان در ژرف‌ساخت هر اثر، گفتمان آن را شكل داد، زيرا دسترسى ما به واقعيت‌هاى اطرافمان، از طريق زبان است. چه در گفت‌وگوهاى روزمره، چه در آثارى كه در ادبيات خلق مى‌شود، اين زبان است كه مرزهاى دانش ما را از خود و جهان اطرافمان مشخص مى‌كند. حال اين زبان، واقعيت را بازنمايى مى‌كند. بدون شك زبان از راهكارها و ابزارهاى زيادى براى طبيعى‌سازى بهره مى‌برد كه در خدمت نهاد گفتمانى خاصى قرار دارد. از ابزارهاى كه گفتمان مى‌تواند از آن، براى ايجاد انسجام و طبيعى‌سازى بهره ببرد، استعاره^۸ است كه با توجه به تمرکز اين پژوهش بر آن، در ادامه به توضيح آن خواهيم پرداخت.

۱-۳. معنای انتقادی استعاره

زبان و نقش آن در توليد گفتمان، جهان را خلق مى‌كند و موجب بازتوليد واقعيت اجتماعى مى‌شود. به‌همين دليل، نمى‌توان آن را خنثى دانست؛ به‌گونه‌اى مى‌توان گفت گفتمان‌ها در معنادار كردن جهان پيرامون ما نقش دارند. استعاره يكي از ابزار زبان براى بازنمايى است كه مى‌تواند غيرمستقيم بر طبيعى‌سازى گفتمانى خاص نقش داشته باشد. استعاره به‌طور كلى برخلاف تصورى كه در ابتدا درباره‌ آن وجود داشت، فقط در واژه‌ها خلاصه نمى‌شود، بلكه اندیشه و ساختار مفهومى ذهن ما را شكل مى‌دهد. به‌ويژه ويژگى بديهي‌سازى آن‌ها، مى‌تواند در القا و رشد اندیشه و گفتمانى خاص در جامعه نقش مؤثرى داشته باشد.

استعاره ابزاری است براى بازنمايى جنبه‌اى از تجربه، برحسب جنبه‌اى ديگر از آن. استعاره‌هاى متنوع، به ايدئولوژى‌هاى متنوعى تعلق دارند (فركلف، ۱۳۹۹، ص. ۱۶۴). آنچه مسلم است، اين نوع دريافت از استعاره، در ابتدا مرسوم نبوده است. ارسطو به‌عنوان اولين انديشمند، نظريه‌اى درباره‌ استعاره دارد كه آن را بيشتر تزئين يا آرايه به‌شمار مى‌آورد و طبق نظر او، هدف زيرساختى استعاره، نشان دادن شباهت‌هاست تا خواننده را از دو قاعده معمول زباني و بلاغى^۹، يعنى وضوح و برازندگى، فراتر برند (پانتر، ۱۳۹۴، ص. ۲۵).

استعاره به دلیل برجستگی در متون عمومی و انواع گفتارها، به عنوان یکی از ابزارهای مهم بلاغی از زمان ارسطو (۱۹۹۱) شناخته شده است. از دوران باستان به بعد تا قرن بیستم، استعاره در مرکز آموزش بلاغت بوده است و به عنوان ابزاری قدرتمند در اجتماع تلقی می شده است (Musolff, 2012, p. 302). ابزاری به تدریج ابعاد اندیشگانی آن بیشتر روشن شد و می تواند عرصه های اندیشه و عمل افراد را نیز جهت دهد و مشخص کند.

اما این نوع پژوهش های مربوط به استعاره، تحولات بسیاری را از سر گذرانده است. درواقع مطالعات استعاره از حوزه مطالعات بلاغی آغاز شده و در اوایل دهه هفتاد قرن بیستم به حوزه شناخت گرای راه یافت و پس از آن، وارد مطالعات تحلیل گفتمان انتقادی شد (سجودی و گل زاده، ۱۳۹۷، ص. ۳۲۸).

از دیدگاه شناخت گرایان، استعاره شکلی از اندیشیدن است و وسیله ای است که در زبان روزمره نیز، مفاهیم انتزاعی را به شکل ملموس و قابل فهم، مقوله بندی می کند؛ برداشتی که کاملاً با دیدگاه بلاغت کلاسیک که استعاره را ابزاری برای تزئین کلام می شناخت، متفاوت است. این دیدگاه، برخلاف بلاغت قدیم که استعاره را در متن ادبیات بررسی می کرد، آن را به جهان روزمره و اجتماعی مردم کشاند. بر این اساس، ذهن انسان براساس سازوکارهای استعاری شکل می گیرد. «سازوکار استعاره سازی ذهن، حاصل فرایند انگاشتن است و این درحقیقت، نوعی از اندیشیدن، طریزی از دیدن و نوعی بینش است که ما چیزی را به منزله چیز دیگری می بینیم یا می انگاریم. پس فرایند تفکر استعاری عبارت است از انگاشتن چیزی به جای چیز دیگری» (فتوحی، ۱۳۹۰، ص. ۳۲۲).

بر این اساس می توان گفت، گستره ارزیابی استعاره ها از این دیدگاه، وسیع تر شد و به ساحت های مختلف زندگی انسان گره خورد و فراتر از آن، نه فقط در ابعاد زبانی و بررسی کلمه، بلکه از این رهیافت، ارتباطی بین مفهوم های مختلف و تجربه های ذهنی انسان ایجاد کرد. چراکه انسان به دنبال آن است تا مفاهیم دیرپا و انتزاعی ذهن خود را با ایجاد اشتراک و شباهت با مفاهیم دیگر دریابد. شناخت این قلمروهای مفهومی، در درک مفهوم استعاره ضروری است.

در استعاره مفهومی، یک حوزه مفهومی برحسب حوزه مفهومی دیگر تعریف می شود. حوزه مفهومی ای که ما برای فهم حوزه مفهومی دیگر به کار می بریم، حوزه مبدأ و حوزه مفهومی ای که از آن فهمیده می شود، حوزه هدف است (کوچش، ۱۳۹۸، ص. ۲۱). درواقع، هر استعاره سه سازه مختلف دارد که ممکن است برای درک آن ها به تشخیص استعاره های زبانی دست بزنیم، اما به دو حوزه مفهومی

جداگانه تعلق دارند: ۱. قلمرو هدف که عمدتاً امور ذهنی و انتزاعی هستند. ۲. قلمرو مبدأ که به امور عینی و آشنا تر می‌پردازد. ۳. نگاشت^{۱۰} که رابطه بین دو قلمرو پیشین را به شکل تناظرهای میان دو مجموعه تعریف می‌کند (فتوحی، ۱۳۹۰، ص. ۳۲۶).

شناخت استعاره مفهومی، مستلزم شناخت مجموعه نگاشت‌هایی است که برای پیوند یک مبدأ به هدف به کار می‌روند. این نگاشت‌ها در بافت منسجم یک گفتمان، می‌توانند به برجسته‌سازی^{۱۱} استعاری منجر شوند. همان‌طور که مشخص است، برجسته‌سازی استعاری، بر یک یا چند جنبه از مفهوم هدف متمرکز دارد و آن‌ها را برجسته می‌سازد (کوچش، ۱۳۹۸، ص. ۱۵۴).

زبان مجازی به‌طور کلی برخلاف تصویری که پیش از این درباره آن وجود داشت، فقط در واژه‌ها خلاصه نمی‌شود، بلکه اندیشه و ساختار مفهومی ذهن ما را شکل می‌دهد. به‌ویژه در استعاره‌ها که ویژگی بدیهی‌سازی آن‌ها، می‌تواند به القا و رشد اندیشه و گفتمانی خاص در جامعه نقش مؤثری داشته باشد. اما آنچه در این دیدگاه درباره استعاره مفهومی مورد انتقاد قرار گرفت، این است که استعاره در این دیدگاه، به‌عنوان مجموعه‌ای از نگاشت‌های ثابت و پایدار، بین دو حوزه مفهومی: «مبدأ» و «هدف» در نظر گرفته می‌شد. آنچه در رویکردهای گفتمانی به استعاره و متأثر از بافت حاکم بر آن، مورد تردید قرار گرفت. آنچه در این پژوهش مدنظر قرار دارد، پرداختن به این مسئله است که استعاره‌ها در متن یک گفتمان چه نقشی دارند و چگونه می‌توان آن‌ها را ارزیابی کرد؟ پیش از پرداختن به این مسئله، آنچه مشخص است، با توجه به بررسی استعاره در بافت یک گفتمان، ممکن است استعاره از راه‌های غیرزبانی نیز تحقق پیدا کند و صرفاً از طریق استعاره‌های زبانی به‌عنوان حوزه مبدأ، قابل شناسایی نباشد که در بخش تحلیل آثار، بیشتر به این مسئله خواهیم پرداخت.

چنین دیدگاهی در مورد استعاره، به‌عنوان سازوکار شناختی معنادار و حتی مرکزی، تا حد زیادی با علایق تحقیقاتی CDA مطابقت داشت. در نتیجه، در جریانی مداوم در دهه‌های گذشته، تحلیل‌های CDA مبتنی بر شناخت استعاره منتشر شده است (Musolff, 2012, p. 302). مشخص کردن استعاره‌ها در متن، می‌تواند به آشکار ساختن معنای ضمنی متن و گفتمان آن یاری کند. از آنجا که استعاره‌ها کم‌کم طبیعی می‌شوند و کاربرد آن‌ها در زبان، عادی تلقی می‌شود، باید در پی آن باشیم تا در وجهی نمادین، در پی یافتن شباهت‌های میان دال و مدلول آن باشیم. پژوهشگرانی همچون کمرون، بلک، چیلتون و... که بر روی استعاره در گفتمان کار کرده‌اند، معتقدند

که نقش عمده استعاره‌ها در گفتمان، ایجاد انسجام در آن است (کوچش، ۱۳۹۸، ص. ۴۴۱). گفتمان‌ها برای حفظ یا کسب قدرت و کنترل ذهن مخاطبان، از راهکارهای زیادی بهره برده‌اند که بدون شک، استعاره یکی از آن‌هاست. استعاره‌ها با ایجاد انسجام مفهومی، بر ارزش‌گذاری‌های ما نقش دارند. از آنجا که استعاره‌ها کم‌کم طبیعی می‌شوند و کاربرد آن‌ها در زبان، عادی تلقی می‌شود، باید در پی آن باشیم تا در وجهی شمالی یا در استعاره‌های غیرمستقیم، در وجهی نمادین، در پی یافتن شباهت‌های میان دال و مدلول آن باشیم. برای این منظور، باید ببینیم در یک اثر، استعاره‌ها بیشتر به کدام مفاهیم و گفتمان خاص دامن زده‌اند.

این انسجام می‌تواند درون‌متنی یا برون‌متنی باشد. به این معنا که استعاره مفهومی می‌تواند به کاربرد و بهره از یک استعاره مفهومی خاص در دوره‌های تاریخی متفاوت بینجامد یا در خود متن و با کاربرد استعاره‌های هدفمند، متن را ساختار ببخشد (کوچش، ۱۳۹۸، ص. ۴۴۲ و ۴۴۳). درواقع، به‌کار بردن استعاره‌ها در راستای رسیدن به هدف خاصی صورت می‌گیرد.

استعاره از این دیدگاه با اندیشیدن گره خورد تا نشان دهد گاه سخنگو برای بیان اندیشه‌های درونی خود، از استعاره بهره می‌برد و این امر غیرمستقیم رخ می‌دهد. غیرمستقیم بودن شاید یک نقطه آغاز خوب برای پیدا کردن استعاره در متن باشد، اما کافی نیست. چون به این صورت این امر هم گسترده است و هم خیلی محدود. «گسترده است چون استعاره در هر صورت بر پایه یک تمایز برجسته و تقابل بر ساخته بین دو قلمرو مفهومی و معنایی در متن قرار دارد. به همین دلیل پیدا کردن استعاره در گفتمان صرفاً پیدا کردن کلماتی نیست که به صورت استعاره‌ای به کار می‌روند، بلکه همچنین پیدا کردن ساختارهای مفهومی مرتبط بین آن‌هاست» (Steen, 2007, p. 10,16).

به‌همین دلیل می‌توان گفت استعاره چگونگی تفکر است نه صرفاً زبان. استعاره فقط در کلمات شناسایی نمی‌شود؛ اگر استعاره را در یک نقشه کلی بین قلمروهای مختلف متن در نظر بگیریم، می‌شود به گفتمان رسید و درواقع می‌توان استعاره را در سطح گفتمانی بررسی کرد. به عقیده بلک، استعاره به‌طور کلی، صنعتی ادبی برای اقناع^{۱۲} است. درواقع، دروازه‌ای است که روش‌های عاطفی و اقناعی اندیشیدن به دنیا و زبان ما را قالب‌بندی می‌کند و به این طریق، اندیشه‌های ما نیز با کاربرد زبان، قالب‌بندی می‌شود (بلک، ۱۳۹۸، ص. ۱۱).

از دیدگاه بلک، کاربرد نظام‌مند استعاره، بخشی از ایدئولوژی است و استعاره به بسط چارچوب مفهومی، به همساز کردن تغییرات در نظام مفهومی در ارتباط است. این همان فرایندی است که هدف

اصلى گفتمان است و بر قضاوت اثر مى‌گذارد. استعاره به دنبال پنهان‌سازى اين نقش اقناعى است. پس مى‌توان مى‌گفت استعاره مى‌تواند يا هنجارهاى موجود را تقويت كند يا به فهمى جديد منتهى شود. اين مسئله نقش مهم استعاره را در اثرگذاري بر باور، نگرش و فهم انساني نشان مى‌دهد. به همين دليل، تحليل انتقادي استعاره، به دنبال نشان دادن ابعاد ايدئولوژيك و گفتماني مهم استعاره است. به همين دليل مى‌توان گفت بافت زمينه‌اي كه استعاره در آن شكل گرفته است، در بررسي گفتماني آن نقش مؤثري دارد. اما فهم آن مستلزم آگاهي خواننده از بافت زمينه‌اي اجتماعي و فرهنگي متن است. در ادامه ابتدا به بررسي بسترهاي فرهنگي و بافت زمينه‌اي اين آثار مى‌پردازيم و پس از آن، هر اثر را جداگانه بررسي خواهيم كرد. در الگوي زير، نقش زبان و استعاره را به عنوان ابزاري براي انسجام گفتماني و طبيعي سازي ايدئولوژي و اقناع نشان داده‌ايم.

الگوي ۱. نقش زبان و استعاره در انسجام گفتماني

Model 1. The role of language and metaphor in discourse coherence

۴. يافته‌ها

۱-۴. بسترهاي فرهنگي ايدئولوژيكي دهه ۱۳۵۰ و ۱۳۶۰

ادبيات كودك و نوجوان، سابقه‌اي طولاني در ايران ندارد، اما جريان‌هاي سياسي و اجتماعي بسياري

از ابتدا تاکنون در فرم و محتوای آن تأثیر گذاشته است. به همین دلیل، باید از زاویه دید همین ایدئولوژی‌ها به فهم متفاوتی که از کودک و نوجوان وجود داشته است، رسید. این مسئله، علاوه بر این، بر ساخت متفاوتی از خانواده را نیز نشان می‌دهد؛ خانواده در میانه استحاله‌های معنایی.

اواسط دههٔ چهل تا پیش از انقلاب اسلامی، جنبش‌های سیاسی، انقلابی و ادبی در این دوران، بر روند شکل‌گیری آثار ادبی نقش داشته‌اند که تا انقلاب اسلامی ادامه داشته است. این جنبش‌ها گونه‌ای ادبیات متعدد شکل داد که بر آن بود تا از مردم دفاع کند و به آرمان‌های آن وفادار باشد و به مسائل مهم سیاسی و اجتماعی بپردازد.

این نوع ادبیات، گاه با نگاهی رئالیستی و گاه با بیانی استعاری، از مردم، برابری، عدالت و آزادی حرف می‌زد و قهرمانی و شهادت را تمجید می‌کرد. یکی از مهم‌ترین جریان‌های انقلابی در این دوران، مارکسیسم بود که در اواخر دههٔ چهل، به‌طور رسمی مبارزه علیه رژیم پهلوی را آغاز کرد و در مبارزهٔ مسلحانه، به سازمان چریک‌های فدایی خلق ایران پیوست (تلف، ۱۳۹۳، ص. ۱۳۷).

آن‌ها در کنار فعالیت‌های سیاسی، به حوزهٔ فرهنگ و ادبیات نیز توجه بسیاری داشتند. حوزهٔ این بحث‌ها به ادبیات کودک نیز کشیده شد و کسانی همچون صمد بهرنگی، بیانیه‌ای برگرفته از دیدگاه مارکسیستی خود، بر ادبیات کودک نوشت که تأثیر ژرفی بر آثار پس از او نیز گذاشت. این اثرگذاری را می‌توان به‌وضوح در آثار نویسندگان پس از صمد بهرنگی دید. صمد بهرنگی از شخصیت‌های برجستهٔ هستهٔ مارکسیستی تبریز بود که براساس ایدئولوژی مارکسیسم، بر لزوم مبارزه و رویکردی چریکی تأکید داشت.

در بیشتر آثار این دوره، مقابله با جامعهٔ مدرن و سرمایه‌داری و تصویری سیاه از طبقهٔ فقیر جامعه وجود دارد که نشان‌دهندهٔ آرمان‌های سوسیالیستی و عدالت‌خواهانه است. اما دههٔ شصت را می‌توان دورهٔ تثبیت انقلاب دانست؛ روندی که از ابتدای انقلاب آغاز شده بود و پس از آن با جنگ عجین شد. پس از انقلاب در سال ۱۳۵۸، قانون اساسی تصویب شد که «در مقدمهٔ آن، ایمان به خداوند، اعتقاد به عدل الهی، قرآن، معاد، پیامبری حضرت محمد (ص)، ائمه اطهار و ظهور حضرت مهدی (عج) و از همه مهم‌تر، مفهوم ولایت فقیه، مورد تأکید قرار گرفته بود. همچنین بر نفی هرگونه استبداد، استعمار و امپریالیسم تأکید شده بود» (آبراهامیان، ۱۳۹۹، ص. ۳۰۰).

این‌ها اصلی‌ترین اصول انقلاب اسلامی بودند که نمودهای آن را می‌توان در بسیاری از آثار فرهنگی آن دوران نیز دید، چراکه فضای فرهنگی آن سال‌ها، به‌شدت متأثر از وضعیت اجتماعی و سیاسی پس

از انقلاب بوده است. به‌همین دلیل، بسیاری از آثار نوشته‌شده در این دوران، خارج از فضای ایدئولوژیک پس از انقلاب نیست؛ به‌ویژه که انقلاب اسلامی برای تثبیت خود، از تولیدات فرهنگی نیز بهره می‌برد. در عرصه ادبیات کودک و نوجوان نیز می‌توان این روند را شاهد بود. اما نقدهایی هم در این دوره بر آثار پیشین ادبیات کودک و نوجوان نوشته شد که بیشتر به‌دنبال اظهارنظر درباره کتاب‌های مطلوب در جامعه انقلابی بوده است. این مسئله به تولید بی‌شمار آثار تألیفی منجر شد و منتقدان را بر آن داشت تا به نقد آثار پیش از خود بپردازند. آنچه مسلم است، نقدهای این دوره بیشتر به‌نظر می‌رسد جایگزین کردن مسیری تازه بر مبنای انقلاب اسلامی و آموزه‌های آن است. این مقاله‌ها و گفت‌وگوها نشان می‌دهد که در این دوره هم مفهوم کودک و نوجوان و صحبت درباره آن، در کشاکش مسائل مختلف سیاسی و اجتماعی مانده و راهکار می‌یابد. آنچه نمودهای آن را می‌توان در آثار این دوره نیز به‌روشنی تشخیص داد.

۲-۴. اولدوز و کلاغ‌ها از صمد بهرنگی

بی‌شک صحبت از صمد بهرنگی و ارزیابی داستان‌های او، بدون در نظر گرفتن دیدگاه‌های سیاسی، فرهنگی و تربیتی او، ناقص خواهد بود؛ چراکه او از نویسندگانی است که از آثارش جدا نیست. دیدگاهی که ادبیات کودکان را پلی می‌داند بین دنیای رنگین بی‌خبری و رؤیا و خیال‌های شیرین کودکی و دنیای تاریک و آگاه غرق در واقعیت‌های تلخ و دردآور محیط اجتماعی.

دیدگاه‌های سیاسی صمد بهرنگی، در عرصه‌های تربیتی او نیز اثر داشته است. آنجا که می‌گوید: «در خانواده‌ای که پدر همه درآمد خانواده را صرف عیاشی و خوشگذرانی قماربازی می‌کند، هیچ اثر تغییردهنده‌ای در اجتماع ندارد و یا سد راه تحول اجتماعی است، بچه ملزم نیست مطیع و راستگو و بی‌سروصدا باشد و افکار و عقاید پدر را عیناً قبول کند» (بهرنگی، ۱۳۴۸، ص. ۸).

۱-۲-۴. شخصیت‌های استعارى (استعاره کلان: خانواده، جامعه است)

براساس رویکرد این پژوهش به بررسی گفتمان خانواده، بررسی دیدگاه و نحوه بازنمایی این نویسنده از خانواده، با توجه به جنبه‌های ایدئولوژیک و استعارى آثار او، شاید نقطه آغاز مناسبی باشد. آنجا که خانواده، پیچیده در بافت گفتمانی کلان‌تری بازنمایی می‌شود. همان‌طور که پیش از این نیز گفته شد، گاه استعاره‌ها از راه‌هایی غیرزبانی تحقق پیدا می‌کنند و با استفاده از نمادهای فرهنگی، اسطوره‌ها، سینما، تاریخ، سیاست و... شکل می‌گیرند (کوچش، ۱۳۹۸، ص. ۱۰۹).

در این اثر که می‌توان آن را اثری پرداخته‌شده در بافت سیاسی اواخر دهه ۱۳۴۰ دانست، به‌طور آشکار تحقق غیرزبانی استعاره، در استعاره کلان (خانواده، جامعه است)، دیده می‌شود. اما برای پرداخت آن از نمادهای فرهنگی و افسانه‌ها نیز بهره برده است که می‌توان گفت از این ساختارها برای ایجاد انسجام بین‌متنی بهره برده است.

در برخی آثار صمد بهرنگی، بهره‌گیری از ساختار قصه‌های عامیانه و شخصیت‌های تیپیک آن را شاهد هستیم، اما این تنها بازآفرینی یک ساختار در دل قصه‌ای تازه نیست. بلکه هریک از شخصیت‌های تیپیک در ساختار ایدئولوژی نویسنده، نمایندگان تفکر مشخصی هستند. همان‌طور که گفته شد، در گفتمان حاکم بر اثر، نویسنده با بهره‌گیری از ویژگی‌های ساختاری داستان‌های عامیانه و شخصیت‌های آن، برای ایجاد انسجامی بین‌متنی بهره برده است. در این بخش، داستان *اولدوز و کلاغ‌ها*، در لایه ضمنی اثر و براساس نشانه‌های درون‌متنی و بین‌متنی بررسی خواهیم کرد. اما پیش از آن در جدولی، این حوزه‌ها و نگاشت‌های آن‌ها را مشخص کرده و سپس به توضیح هریک می‌پردازیم.

جدول ۱. شخصیت‌های استعاری داستان اولدوز و کلاغ‌ها

Table 1. Metaphorical characters of the story of Oldoz and the Crows

حوزه مبدأ	حوزه هدف	نگاشت
فرزندان (الدوز)	طبقه فقیر و کارگر (مبارز)	قدرت و اقتدار کمتر، تحت سلطه
فرزندان (یاشار)	طبقه فقیر و کارگر (مبارز)	
کلاغ‌ها	طبقه فقیر و کارگر (سوژگی گروهی و دارای آگاهی طبقاتی)	
والدین (زن‌بابا و پدر)	صاحبان قدرت جامعه، طبقه سرمایه‌دار	قدرت و اقتدار بیشتر، سلطه‌گری

داستان *اولدوز و کلاغ‌ها* با چند خط از زبان اولدوز آغاز می‌شود و پیش از هر چیز، جهت‌گیری داستان را به‌وضوح مشخص می‌کند. آنجا که مخاطبان آثارش را تفکیک می‌کند و به چند شرط اجازه روایت قصه‌اش را می‌دهد:

اولش اینکه قصه مرا فقط برای بچه‌ها بنویسد، چون آدم‌های بزرگ حواسشان آنقدر پرت است که قصه مرا نمی‌فهمند و لذت نمی‌برند. دومش اینکه قصه مرا برای بچه‌هایی بنویسد که فقیر باشند یا خیلی نازپرورده نباشند. پس این بچه‌ها حق ندارند قصه‌های مرا بخوانند: ۱. بچه‌هایی که همراه نوکر به مدرسه

می‌آیند. ۲. بچه‌هایی که با ماشین سواری گران‌قیمت به مدرسه می‌آیند (بهرنگی، ۱۳۴۸، ص. ۱۱).

ایدئولوژی مسلط اثر از ابتدا مشخص می‌شود؛ تقابل میان طبقه فقیر و غنی و جهت‌گیری نویسنده که ساختار اصلی داستان بر آن منطبق است و سوژگی تیپیک شخصیت‌ها را در جهت همین ایدئولوژی طرح‌ریزی کرده است. می‌توان شخصیت‌ها را در ساختار خانواده به دو دسته فرزندان و والدین تقسیم کرد و حوزه هدف و مبدأ را براساس استعاره کلان «خانواده، جامعه است»، تبیین کرد. بر این اساس، اولدوز به‌عنوان شخصیت اصلی داستان و کانون روایت، یکی از فرزندان است که استعاره‌ای با وجه نمادین از طبقه محروم و ناآگاه کارگر و فقیر است که از ابتدا، به‌عنوان بیانیه اصلی خود، علیه طبقه سرمایه‌داری شورش می‌کند. انسجام درون‌متنی اثر را این رویکرد کلان گفتمانی شکل می‌دهد که از اساس، خانواده را به دو بخش اصلی و رو در روی هم تقسیم می‌کند. آن‌هم برخلاف استعاره‌های کلان سیاسی در حوزه خانواده که قدرت را در دست خانواده نشان می‌دهد و فرزندان را محکوم به تبعیت می‌داند. در اینجا، در نگاشت بنیادین این استعاره، فرزندان مبارزند و خانواده به‌عنوان استعاره‌ای از قدرت حاکم بر جامعه، به نابودی محکوم است و این امر، پیوستاری استعارى و انسجامی درون‌متنی در دل گفتمان اثر ایجاد کرده است.

شالوده اصلی داستان براساس قصه‌های عامیانه شکل گرفته است؛ زن‌بابای بی‌رحم و پدر بی‌توجه و سنگدل، شخصیت‌های شریر داستان، دختری دورمانده از مادر که انواع محرومیت و بی‌رحمی‌ها را تحمل می‌کند و یاشار و کلاغ‌ها به‌عنوان یاریگر نقش ایفا می‌کنند. در روساخت اثر، این ساختاری که در داستان‌های شفاهی و عامیانه ایرانی ریشه دارد، کلیشه‌هایی پرداخته‌شده از ساختار خانواده و نبود ارتباط و شکل نگرفتن عاطفه در روابط خانوادگی را نشان می‌دهد. اما در ژرف‌ساخت اثر، بررسی ابعاد استعارى و ایدئولوژیک اثر، نشان می‌دهد شخصیت‌های اثر، ابژه‌هایی هستند که هریک ایدئولوژی طبقه خود را رهبری می‌کند. درواقع، این نوع بهره‌گیری از ساختار و نمادهای قصه‌های عامیانه، در جهت ایجاد انسجام گفتمانی بین‌متنی رخ داده است. به‌ویژه که ساختار خانواده در داستان‌های عامیانه، کلیشه‌ای منفی دارد که ایجاد ارتباط با آن، گفتمان اصلی اثر را که شکست خانواده استعارى شده است، تقویت می‌کند و از بار عاطفی آن می‌کاهد.

تقابل‌های دوتایی مشخص داستان، دو طبقه متضاد را ترسیم می‌کند: طبقه کارگر و طبقه سرمایه‌دار. در این داستان، خانواده استعاره‌ای با وجهی نمادین از طبقه سرمایه‌دار در نظر گرفته شده است که بی‌خبری و بی‌توجهی و ظلم آشکاری نسبت به نمایندگان طبقه کارگر (یاشار و خانواده‌اش،

ننه‌کلاغه) دارد یا در معنایی دیگر، خانواده به‌عنوان اصلی‌ترین کانون تثبیت نابرابری‌های اجتماعی که سرمنشأ اصلی مالکیت خصوصی است، تصویر شده است که چگونه اعضای خود را استثمار کرده و داراها و ندارها را از هم جدا می‌کند.

خانواده شامل پدر و نامادری می‌شود. نامادری عنوانی است که در همه داستان، همه شخصیت‌ها، زن را با آن خطاب می‌کنند. عنوانی گویا که به‌طور آشکار، نه به شکلی نیمه‌تمام از مادری و عاطفه آن، بلکه به نفی مطلق عاطفه مادری اشاره می‌کند. حتی حضور پدر نیز به همدلی منجر نمی‌شود و شکاف بین خانواده و فرزند، یا در معنای دقیق‌تر، شکاف بین دو طبقه، با این عنوان‌ها و تفسیرها، فضایی برای گفت‌وگو و تعامل ایجاد نمی‌کند یا بهتر آن است که بگوییم در پی ایجاد آن نیست. می‌توان گفت فرایند استعاره در این داستان، فرایندی است که طی آن، استعاره مفاهیم دشوار، به‌ویژه مفاهیم انتزاعی را (در اینجا جامعه طبقاتی)، براساس مفاهیم ساده‌تر و عینی‌تر و برجسته‌سازی ویژگی‌های مشترک مفاهیم، توضیح می‌دهد.

بر این اساس، گفتمان سیاسی غالب بر اثر، در مدلی ساده‌تر و عینی‌تر، بازنمایی شده است. مدلی که در آن، خانواده به‌عنوان اولین نهاد قدرت درگیر با کودک و نوجوان، از دیدگاه مفهومی و گفتمانی، در جایگاه دیگری قرار گرفته است.

اولدوز در ادامه داستان با همکاری یاشار و کلاغ‌ها، علیه خانواده شورش می‌کند تا بتواند از آن‌ها رهایی یابد. این تحول درونی و تبدیل شدن اولدوز به سوژه‌ای کنش‌مند و مبارز، توسط دیگران رهبری می‌شود. جامعه کلاغ‌ها که قدرت خود را از اتحاد باهم دارند، تصویری استعاری و آرمانی از طبقه‌ای فرودست ترسیم می‌کند که خود را شناخته و توان مبارزه دارد، حتی اگر در این راه کسانی قربانی شوند.

ننه‌کلاغه که شورش را رهبری می‌کند، در حرکتی نمادین، پستانک که نشانی از کودکی و تعلق خاطر به خانواده است، دور انداخته می‌شود، چراکه استعاره‌ای است از سکوت و اعتراض نکردن: «اما این پستانک را دور می‌اندازیم. برای اینکه آن را زن‌بابا برای اولدوز خریده بود که همیشه آن را بمکد و مجال نداشته باشد که حرف بزند و درد دلش را بگوید» (همان، ص. ۷۶).

می‌توان گفت تحول سوژگی اولدوز (به‌عنوان فرزند خانواده)، در جهت تبدیل او به ابژه محتوم انقلابی است و این انقلاب علیه اولین کانون قدرت موجود برای کودک و نوجوان است؛ خانواده. خانواده که گفتمان اصلی جامعه را در معنایی کلان رهبری می‌کند و محکوم به فروپاشی است. در این ساختار،

والدین همچون دیگری دانسته می‌شوند که در قطب منفی قرار گرفته‌اند و امکان تغییر ندارند. بی‌تردید گفت‌وگویی که می‌خواهد بر ضرورت و قطعیت مبارزه تأکید کند، قطب‌بندی مشخص و تغییرناپذیری خواهد ساخت که امکان صلح و گفت‌وگو با آن میسر نیست.

ننه‌کلاغه خانواده‌ای پرجمعیت و محروم دارد و به‌همین دلیل، در گفت‌وگو مربوط به طبقه‌ای که در آن قرار دارد، دزدی عیب محسوب نمی‌شود و حتی اولدوز را به آن ترغیب می‌کند: «اولدوز گفت: زن‌بابام بدش می‌آید، اگر نه یکی به‌ات می‌آوردم می‌خوردی. ننه‌کلاغه گفت: پنهونی بیار. زن‌بابات بو نمی‌برد» (ص. ۱۴).

این آغاز شورش اولدوز علیه خانواده‌ای نمادین است. حتی می‌توان ننه‌بزرگ کلاغ‌ها را حضور نویسنده‌ی ضمنی اثر در نظر گرفت. آنجا که شورش را رهبری می‌کند و سخنرانی پایانی برای ادامه‌ی مبارزه تا شکست کامل دشمن. در حرکتی نمادین، پستانک که نشانی از کودکی و تعلق خاطر به خانواده است، دور انداخته می‌شود، چرا که نمادی است از سکوت و اعتراض نکردن. او همچنین کودکان را به کین‌خواهی نیز دعوت می‌کند و بیانیه‌ای پرشور و انقلابی قرائت می‌کند: «زن‌بابا ننه‌کلاغه را کشت، آقا کلاغه را ناکام کرد. اما یاشار و اولدوز آن‌ها را فراموش نکردند. پس زنده باد بچه‌هایی که هرگز دوستان ناکام و شهید خود را فراموش نمی‌کنند» (ص. ۷۷).

۲-۲-۴. استعاره‌ی مکان (خانه/ بیرون از خانه)

خانه در عرف جامعه، با خانواده تعریف می‌شود و به‌ویژه در حوزه‌ی کودک و نوجوان، مفهوم خانه، اهمیتی فراتر از مکانی برای زندگی جمعی پیدا می‌کند و در آثار بسیاری به بازگشت به خانه، به‌عنوان کانون خانواده و محل امنیت روانی و اجتماعی تأکید می‌شود. در این اثر نیز، خانه در راستای استعاره‌ی کلان «خانواده، جامعه است»، رابطه‌ای معنا دار با گفت‌وگو اصلی اثر دارد.

جدول ۲. استعاره‌ی مکان در داستان اولدوز و کلاغ‌ها

Table 2. The metaphor of place in the story of Oldoz and the crows

حوزه‌ی مبدأ	حوزه‌ی هدف	نگاشت بنیادین
خانه	کانون استثمار	مکانی همچون زندان و به دور از آگاهی.
بیرون از خانه (پشت‌بام، خانه یاشار، شهر کلاغ‌ها)	کانون شناخت و آگاهی (رسیدن به آگاهی طبقاتی)	محل ارتباط و آگاهی.

اولدوز از ابتدای داستان، در خانه حبس است و راهی به بیرون ندارد، کم‌تر به حساب می‌آید و مورد آزار و اذیت نامادری قرار می‌گیرد. می‌توان گفت در فضای ناآگاهی و بی‌خبری است. حتی از مادر واقعی خود بی‌خبر است. به‌گونه‌ای می‌توان گفت اسیر روابط طبقاتی است و در کانون بهره‌کشی (خانه) اسیر است. خانه در اینجا، از معنای رسمی و عرفی و عاطفی خود تهی است و استعاره‌ای است از کانون‌های قدرت که رابطه‌ای طبقاتی بر آن حاکم است.

اولدوز پس از هم‌صحبتی با ننه‌کلاغه، کم‌کم نسبت به دنیای بیرون آگاهی پیدا می‌کند و به آگاهی طبقاتی می‌رسد.

این آغاز شورش اولدوز علیه خانواده‌ای طبقاتی است. اما این پرسش پیش می‌آید که چرا در داستانی برای کودک و نوجوان، خانواده در این جایگاه نمادین قرار گرفته و کودک موظف است علیه آن شورش کند؟

پیگیری پاسخ به این پرسش، به دیدگاه چپ‌گرایان درباره خانواده برمی‌گردد. مارکسیست‌ها با تأکید بر روابط میان خانواده و جامعه، مدعی شدند که خانواده تأمین‌کننده نیازهای سیستم سرمایه‌داری است؛ یعنی خانواده است که بنیان‌های سیستم سرمایه‌داری را حفظ می‌کند و مشروعیت آن را تأمین می‌کند (ریتزر و استینسکی^{۱۳}، ۲۰۱۷). به‌همین دلیل، می‌توان نمودهای چنین دیدگاهی را نه‌تنها در آثار بهرنگی که در دیگر آثار این حوزه گفتمانی یافت.

اما خانه در این اثر، استعاره‌ای معنادار است. در ابتدای اثر، اولدوز در خانه روایت می‌شود؛ درحالی‌که زندانی است. اولین نمود آگاهی، با رویارویی او با ننه‌کلاغه رخ می‌دهد که از دریچه پنجره وارد می‌شود. پنجره اولین روزنه‌ای است که او را با جهان بیرون مواجه می‌کند و اولین انتخاب خود را، که نگهداشتن آقا‌کلاغه است، انجام می‌دهد. به‌گونه‌ای می‌توان گفت اولین کنش مخالف با خانواده را به‌صورت پنهانی انجام می‌دهد. بعد از آن، تلاش‌های اولدوز برای خروج از خانه بیشتر می‌شود. خروج از خانه، راهیابی به جهان ناشناخته‌ای است که با خود آگاهی و انتخاب به‌همراه دارد. پشت‌بام اولین مکانی است که اولدوز برای ارتباط به جهان بیرون از خانه انتخاب می‌کند؛ مکانی که جدا از خانه نیست، اما آزادتر از آن است، سقف ندارد و می‌توان خانه‌ها و آدم‌ها را از دور دید.

دومین مکان، خانه‌ی‌اشار است که باز هم دیوار به دیوار خانه‌ی آن‌هاست؛ اما یاشار که پسری آزاد است و به مدرسه می‌رود، کنش‌های جسورانه‌ای را با کمک اولدوز، علیه خانواده انجام می‌دهد. اولدوز به‌واسطه یاشار با مکان‌های ناشناخته‌ای همچون مدرسه، آشنا می‌شود و کنش‌های جسورانه دیگری

را رقم مى‌زند.

عبور از خانه به صورت تدريجى با آگاهى بيشتر و مخالفت بيشتر با خانواده همراه است. اين مسئله در راستاى ايدئولوژى مسلط اثر است؛ چنان‌که خانه نيز همچون خانواده، استعاره‌اى از كانون قدرت است، مكاني امن و عاطفى نيست كه مفهوم خانواده در آن شكل بگيرد، بلكه مكاني است كه در آن، سعى در ابژه ساختن كودك و مطيع بودن او جريان دارد. به همين دليل، عبور از خانه و ورود به اجتماع، درك و آگاهى طبقاتى را شكل مى‌دهد.

پس از آن، فرار از خانه به شكل جدى مطرح مى‌شود. مكان مورد نظر، شهر كلاغ‌هاست. كلاغ‌ها، همچون ياشار، نماينده طبقه كارگر و فقير هستند. اما شهر كلاغ‌ها، توده‌اى را تصوير مى‌كند كه سوژگى جمعى و سياسى مشخصى دارند، در پى مبارزه‌اند و به دنبال تغيير. شهر كلاغ‌ها استعاره‌اى از مكان توده مردم است كه براى رفع تبعيض‌ها تلاش مى‌كنند كه در نهايت، اولدوز و ياشار نيز به آن‌ها مى‌پيوندند. رها شدن از خانه و پيوستن به گروهى ديگر در جهت مبارزه، نشان مى‌دهد در آثار ايدئولوژيك، خانه بيش از آنكه به شكل‌دهى مفهوم خانواده كمك كرده باشد، استعاره‌اى از مكاني است كه خروج از آن، سوژگى فعالى را رقم مى‌زند، آگاهى طبقاتى را شكل مى‌دهد و جامعه، كوچه و خيابان، مكان‌هاى پررنگ‌ترى در اين آثار هستند.

۳-۴. رمان كودك و طوفان/ حسين فتاحى

اين رمان را نمى‌توان خارج از فضاى گفتمانى و ايدئولوژيك غالب بر آن بررسى كرد؛ به ويژه مفهومى كه در اين رمان از خانواده ترسيم شده است، در اين فضاى گفتمانى تنيده شده و بدون بررسى اين بافت، بخشى از معنای ضمنى آن درك‌نشده است. در اين اثر، خانواده به دليل مشكل پدر، به زندان افتادن، بيكاري و عقايد ضدانقلابى، در حال فروپاشى است. در ابتداى رمان، مادر و خواهر، خانه را ترك مى‌كنند و به خانه پدر بزرگ مى‌روند، اما از پسر خانواده مى‌خواهند كه در كنار پدر بماند. بيشتر روايت اثر، حول محور پدر و پسر مى‌چرخد، اما اين رابطه بيشتر از آنكه رودررو و گفت‌وگو محور باشد، پنهانى است و بى‌نهايت سرنوشت‌ساز. تنها حلقه ارتباطى اين رابطه ميان پدر و پسر، گفتمان انقلابى در بافت جامعه است كه اين دو را در دو قطب مجزا و در تقابل باهم قرار مى‌دهد؛ دو قطبى آشكار ديگرى ساز انقلابى/ ضدانقلابى. نكته درخور اهميت اين است كه اين دو قطبى، دور از هم و به موازات هم حركت نمى‌كند، بلكه از ميانه رمان و تصميم پسر براى لودادن پدر، به گونه‌اى ضمنى وارد

مبارزه قدرت می‌شود. آنچه در نهایت، نویسنده برای تلطیف آن، در انتهای رمان عنوان می‌کند که پدر نیز پشیمان شده و به نیروهای انقلابی پیوسته است؛ نشان‌دهنده یکی‌شدن دوقطبی به نفع گفتمان انقلابی است.

در اینجا نیز می‌توان گفت استعاره کلان «خانواده، جامعه است» جریان دارد و مناسبات جامعه و قدرت‌های حاکم در آن، در این ساختار استعاری شکل گرفته است. اما در این اثر، روش‌های زبانی استعاری نیز در شکل‌دهی و پیش‌برد این استعاره، نقش دارند که متناسب با بافت گفتمانی پس از انقلاب اسلامی شکل گرفته است.

در این رمان، در رو ساخت اثر، سوژگی دارای عاملیتی از نوجوان پسر، کامبیز شاهد هستیم؛ کامبیز برای تحقق آرمان خود و نجات آن، حتی با دانستن احتمال نابودی پدر، با نیروهای انقلابی همکاری می‌کند و به‌طور ضمنی در برابر پدر می‌ایستد. اما در واقع، سوژگی نوجوان، عاملیتی در جهت تحقق گفتمان انقلابی است. پدر نیز در این روایت، با وجود بیان تردیدهای نوجوان، از جایی به بعد خارج از چارچوب عاطفی خانواده قرار می‌گیرد و تنها نماینده‌ای از گفتمان ضدانقلاب است و همین برای نابودی او کافی است. پدر کانون قدرتی است که قدرت خود را از اقتدار پدر-شاه می‌گرفته و حالا بعد از سقوط آن اقتدار، پدر نیز قدرت خود را از دست داده است. می‌توان سوژگی پسر را سوژگی در آستانه دانست که پدر را در معنایی استعاری، با اقتدار هم‌معنا می‌داند و در میانه سه گفتمان قدرت پدر (خانواده)، شاه و انقلاب، انقلاب را در معنای پدر استحاله می‌کند و به آن جان می‌بخشد.

این معنا را می‌توان در دل استعاره‌های متن پیگیری کرد؛ استعاره‌هایی که پیکره خانواده را برای پذیرش اقتدار پدران‌ای جدید آماده می‌کند. برای این منظور، می‌توان انسجام استعاری درون‌متنی و برون‌متنی رمان را در دو دسته استعاره‌های دینی و استعاره پدر جای داد؛ چرا که بنیان‌های استعاری این رمان، پنهان‌تر اما بیشتر در جهت طبیعی‌سازی پیش رفته است.

۱-۳-۴. استعاره‌های دینی

استعاره‌ها در بخشی از اثر، کارکرد گفتمانی در جهت تلطیف‌کردن موضع اصلی رمان، به نفع گفتمان غالب دارند و در این اثر، بیشتر استعاره‌ها دینی است. می‌توان گفت کارکرد استعاری در این اثر، بیشتر عاطفی‌سازی نظرگاه بوده است. یکی از مهم‌ترین کارکردهای استعاره، بیان احساس است. استعاره‌های با انتخاب یک حوزه معنایی خاص، می‌توانند بار احساسی جمله را تغییر دهند. برای مثال، بسیاری از افراد، استعاره «کربلا» را به‌منظور افزایش بار احساسی وقایع زمان حال بهره می‌برند تا با استفاده از

بار ایدئولوژیک موجود در حافظه جمعی، به «خویش بازنمایی مثبت» و «دگر بازنمایی منفی» بپردازند (شهری، ۱۳۹۱، ص. ۶۶ و ۶۵).

در جدول زیر، ابتدا به دسته‌بندی این استعاره‌های دینی پرداخته و سپس به بررسی آن‌ها می‌پردازیم.

جدول ۳. استعاره‌های دینی در رمان کودک و طوفان

Table 3. Religious metaphors in the novel The Child and the Storm

حوزه هدف	حوزه مبدأ
گذشته گناه‌آلود است. (کنش سیاسی گذشته، در برابر کنش سیاسی امروز، همچون امری دینی تلقی می‌شود)	توبه‌کردن صداقت‌داشتن تنبیه‌شدن
ضد انقلاب کافر است (همراهی نکردن با کنش سیاسی امروز، نشانه کفر است و انقلاب ایمان است).	کافر

در این رمان، استعاره‌های دینی، بدون شک وزنه همراهی و همدلی را از سوی پدر به سمت توجیه کار پسر می‌برند تا فرایند قربانی کردن پدر توسط پسر، مورد سرزنش قرار نگیرد. در بخشی از رمان، مادر و دیگر اعضای خانواده، از پدر می‌خواهند که «صداقت» نشان دهد و «توبه کند» تا احترام و جاه و مقام (پاداش) پیدا کند.

«توقع دارد مخالف سرسخت باشی و عزیز هم باشی؟ این که نمی‌شود! یک ذره صداقت نشان بده، بعد توقع اعتماد و احترام داشته باش {...} برو و واقعاً توبه کن، آن وقت ببین حالا هم احترام پیدا می‌کنی، حالا هم جاه و مقام به‌ات می‌دهند» (فتاحی، ۱۳۶۵، ص. ۱۵).

در اینجا گذشته توأم با لذتی گناه‌آلود دانسته می‌شود که نمی‌شود فقط از آن دست کشید، بلکه باید از آن توبه کرد تا پس از آن بتوان پاداش دریافت کرد. صداقت نیز مصداق ایمان است که باید مورد تأیید قرار گیرد. این گذشته گناه‌آلود با مصداق‌های لذت دنیوی ترسیم می‌شود و کمتر تمایلی به یادآوری آن به نیکویی وجود دارد. پدر در جایگاهی گناه‌آلود قرار دارد؛ حتی پیش از دانستن تصمیمش برای تشکیل گروهی ضد انقلاب، به دلیل داشتن همین گذشته، مقصر دانسته شده و مدام در حال تنبیه شدن است. پسر نیز به دلیل گناه پدر، از اجتماع رانده شده است. در ابتدای داستان یکی از همکلاسی‌های او را مسخره می‌کند و در جایی دیگر اشاره می‌کند که نمی‌تواند وارد گروه‌های انقلابی شود.

این فرایند طرد و تنبیه، پدر را به جایگاه گناه‌آلود و نقش ایدئولوژیک او در جهت تثبیت اقتدار پیشین تقلیل می‌دهد؛ تا جایی که پسر او را باعث «دردسر» خود می‌داند و عنوان «پسر یک سرهنگ بازخرید شده» (همان، ص. ۱۷)، داغ ننگی است که پسر از جانب پدر به دوش می‌کشد. مجموعه این فرایند، پدر را از دایره امن و عاطفی خانواده بیرون می‌راند و به امری اجتماعی تبدیل می‌کند تا از او ابژه‌ای گفتمانی شده بسازد که بردن او به سمت قربانگاه، روال طبیعی پیدا کند. این تلاش ذهنی برای پذیرش این امر به‌خوبی در مواجهه کامبیز با مرگ پدر دوستش مشخص است؛ آنجا که می‌اندیشد «مجمم کردم اگر آدم بابایش کشته شود، چه حالتی پیدا می‌کند...» (همان، ص. ۵۶).

این پذیرش با استعاره دینی دیگری گره می‌خورد؛ «ضدانقلاب‌های کافر» (همان، ص. ۵۷) و توضیح بسیار از ارتباط با بیگانگان به‌گونه‌ای در نیمه دوم کتاب که پسر از تردید به یقین می‌رسد واضح است. در اینجا، مخالفت کفر دانسته می‌شود. کفر در تقابل با ایمان، آخرین مرحله الحاد و انکار است و بدون شک، اگر کفر تأیید شود، این جرم و گناه نیازمند تنبیه است. هرچند رمان با روایت جنایت‌هایی از سمت ضد انقلاب‌ها، چاره‌ای جز این مجازات باقی نمی‌گذارد، اما از زاویه دید این پژوهش، خانواده (به‌طور ویژه پدر)، پیش از صحبت از جنایت‌های ضد انقلاب‌ها، در جریانی استعاری شده، از امری شخصی و خانوادگی به جریانی اجتماعی و ایدئولوژیک ملحق می‌شود.

۲-۳-۴. استعاره خانواده، جامعه است

می‌توان روابط قدرتی را در این رمان پی گرفت که حول محور جایگاه اقتداری پدرانه شکل گرفته است.

جدول ۴. استعاره خانواده، جامعه است. رمان کودک و طوفان

Table 4. The metaphor of family is community. The novel of the child and the storm

حوزه هدف	حوزه مبدأ
جامعه انقلابی	درخت انقلاب
فرزندان مطیع و معتقد به آرمان‌های انقلاب	میوه‌های سالم
ضد انقلاب	شته
کشتن ضد انقلاب	سم‌پاشی
اقتدار پدرانه	انقلاب
اقتدار سیاسی جامعه	پدر
مردم	پسر

پیش از این نیز به سه‌گانه قدرت پدر، شاه و انقلاب از دیدگاه پسر اشاره شد؛ آن‌گاه که در انتخاب خود دچار درماندگی می‌شود: «با این فکر برای لحظه‌ای از همه چیز لجم گرفت: از پدرم، از انقلاب، از شاه ...» (فتاحی، ۱۳۶۵، ص. ۱۷).

این سه‌گانه از دیدگاه پسر، در جایگاه اقتداری تلقی می‌شوند که برهم‌خوردن این تعادل اقتدارگونه، طوفانی در زندگی او ایجاد کرده است. اما پیش از پسر، پدر نیز به اقتدار پدر - شاهی وابسته بوده است که باتوجه به جایگاهش، آرامش، امنیت و رفاه او را تأمین می‌کرده است. در اینجا شاه تنها یک قدرت شکست‌خورده نیست، بلکه استعاره‌ای از پدری است که اقتدار خود را از دست داده است و فرزندانش به‌دنبال بازپس‌گیری همان اقتدار پیشین‌اند.

اقتدار پدران‌ه‌ای با فرزندانی رهاشده، در تقابل با اقتدار پدران‌ه انقلاب قرار می‌گیرد که فرزندان «سالم» خود را نگه داشته است: «روز به روز وضع مملکت دارد بهتر می‌شود. آن‌ها را که از اداره‌ها اخراج کرده بودند، سالم‌هایشان را دارند برمی‌گردانند سر کارهایشان...» (همان، ص. ۱۴).

در اینجا فرزندان انقلاب، در استعاره «درخت انقلاب» (فتاحی، ۱۳۶۵، ص. ۶۱) میوه‌های سالم هستند و ضد آن‌ها «شته»‌هایی هستند که نمی‌گذارند آب و غذا به میوه‌ها برسد. «شته آفت درخت است؛ شیره آن را می‌خورد و نمی‌گذارد میوه‌هایش به ثمر برسد. باید درخت را سمپاشی کرد و شته‌هایش را کشت تا میوه‌هایش برسد و بار بدهد» (فتاحی، ۱۳۶۵، ص. ۶۵).

فضایی برای گفت‌وگو فراهم نیست، فرزندان ناسالم باید حذف شوند و قربانی شدن آن‌ها در اقتدار تازه ناگزیر است. همان‌طور که پیش از این نیز گفته شد، اقتدار پدران‌ه جدید، نیازمند ایمان است و اقتدار خود را به‌گونه‌های مختلفی نشان می‌دهد. اقتدار پدر در فضای گفتمانی اثر، در اقتدار پدران‌ه شاه، استحاله شده و در جایگاهی گفتمانی شده، توسط پسر با «لو دادن» به‌سمت حذف می‌رود. پسر نیز به اقتدار پدران‌ه انقلاب می‌پیوندد و به‌نوعی از «فرزندان انقلاب» می‌شود و از اقتدار پدر خود دست می‌کشد. او به‌نوعی کاری را که پدر انجام نداده، انجام می‌دهد و آن‌هم نشان دادن صداقت و دوری‌جستن از پدر است تا در حمایت اقتدار تازه، بتوان امنیت و آرامش داشت. به‌گونه‌ای امنیت و اقتدار خانواده در فضای گفتمانی جامعه معنی می‌شود. انقلاب استعاره‌ای است از پدری مقتدر که فرزندانی سالم و بالیمان به اهدافش می‌خواهد و غیر از آن در زیر چتر حمایتی آن جایی ندارد. نکته درخور تأمل این است که پدر، پس از مرگ شاه، به نیروهای انقلابی می‌پیوندد و به‌گونه‌ای با لو دادن کودتا، خود را در زیر چتر حمایتی جدید جای می‌دهد.

تفاوتی که می‌توان بین دو نیروی پدر و شاه (دو اقتداری که در قالب استعاره به صورت شخص تعریف می‌شوند)، با نیروی انقلاب در نظر گرفت، جای جای رمان است که معنای انقلاب و مردم یکی دانسته می‌شود و هر جا از واژه مردم استفاده می‌شود، به گونه‌ای استعاره از انقلاب است. نکته درخور تأمل این است که این استعاره مردم، با ویژگی‌های نظامی و نشانه‌های اقتدار مشخص شده است: «حالا که همه چیز عوض شده، شما رفته‌اید پی کارتان. سلاح‌ها افتاده دست مردم و دست شما از همه جا کوتاه شده، می‌خواهید او را برگردانید؟» (فتاحی، ۱۳۶۵، ص. ۹).

«بعد به این فکر افتادم که چقدر از مردم به پادگان‌ها رفته‌اند و آموزش نظامی دیده‌اند؛ چقدر پاسدار و کمیته‌ای هستند و بیشتر افراد ارتش که طرفدار انقلاب بودند» (همان، ص. ۵۰).

آنچه می‌توان در فضای گفتمان‌های انقلابی دید، قرار گرفتن و معنا شدن خانواده در فضایی ایدئولوژیک است؛ فضایی که خانواده را در معنایی استعاره‌ای، نماینده ایدئولوژی دیگری قرار می‌دهد و نبرد با آن و حذف آن، در معنای نبرد با آن ایدئولوژی در نظر گرفته می‌شود.

۵. نتیجه

بررسی آثار کودک و نوجوان، بیش از هر اثر دیگری، می‌تواند این تغییرات گفتمان خانواده را نشان دهد، چراکه ارتباط بین خانواده و فرزندان، همواره مسئله بوده است و همچنین، آثار ادبیات کودک و نوجوان، در فضایی غیرگفتمانی و غیر ایدئولوژیک شکل نگرفته‌اند. در این میان، آثار پیش و پس از انقلاب، بیش از هر زمان دیگری، متأثر از فضایی گفتمانی شده هستند و بدون شک نمی‌توان آثار ایدئولوژیک را خارج از فضای گفتمانی آن‌ها بررسی کرد. یکی از راهکارهایی که آثار این دو دهه برای نشان دادن و طبیعی‌سازی ایدئولوژی خود به کار برده‌اند، استعاره است. فضایی استعاره‌ای که گاه آشکار و گاه پنهان‌تر عمل کرده‌اند. آنچه مشخص است، خانواده در این قالب‌های استعاره‌ای، نهادی است که بیشتر به استحاله معنایی دچار شده است. این پژوهش براساس فرضیه‌ای اصلی شکل گرفته است که این استعاره‌سازی و استحاله معنایی، ایدئولوژی خاصی را در قالب خانواده ترسیم کرده است و براساس یافته‌های پژوهش، استعاره کلان خانواده، جامعه است، مبنای اصلی شکل‌گیری این آثار ایدئولوژیک بوده است.

بررسی‌ها نشان می‌دهد در داستان *اولدوز و کلاغ‌ها* که پیش از انقلاب نوشته شده است، شخصیت‌ها استعاره پرداخته شده‌اند و خانواده همدست نظام سرمایه‌داری است و شورش در برابر آن حتمی و

محکوم به حذف است. کارکرد استعاره در این اثر و آثاری مشابه آن، اندیشه و گفتمان در حالتی ساده‌تر و عینی‌تر بیان می‌شود. اما نکته درخور تأمل در این آثار این است که این شیوه عینی کردن و شکل دادن شخصیت‌های استعارى در ساختاری گفتمانی، تلاش و تأکید به مبارزه و کنش‌ورزی است. چراکه کنش‌های استعارى توسط شخصیت‌ها با کنش‌ورزی آشکارتری مشخص می‌شود.

اما در کودک و طوفان که در گفتمانی انقلابی شکل گرفته است. خانواده (به‌طور خاص پدر)، با استحاله معنایی به گفتمان ضدانقلاب تبدیل می‌شود و کارکرد عاطفی‌سازی استعاره، با بهره‌گیری از استعاره‌های دینی، به شکل‌گیری این گفتمان و طبیعی‌سازی فهم آن کمک می‌کند. در این رمان، نوع کاربرد استعاره‌ها، به‌سمت ذهنی‌سازی پیش رفته است و این مسئله نشان می‌دهد گفتمان پس از انقلاب، در پی طبیعی‌سازی بیشتر، ایجاد پذیرش مطلق و عدم مبارزه است. تا جایی که کنش انقلابی پسر (لودادن و حذف پدر) در قالب استعارى اثر، همدلانه و عاطفی و توجیه‌پذیر تلقی می‌شود.

به‌طور کلی می‌توان گفت، در آثار ایدئولوژیک و به‌طور کلی در آثار دهه ۱۳۵۰ و ۱۳۶۰، ارتباط بین نوجوان یا کودک با خانواده، هنوز به مسئله تبدیل نشده است. حتی می‌توان گفت، در این آثار، نوجوان نیز در معنای حقیقی آن به کار نرفته است. هرچه هست، بهره‌گیری از آثار این گروه سنی، برای جلوه‌دادن به ایدئولوژی‌ها و گفتمان‌هاست و در این میان، خانواده بیشتر از هر نهاد دیگری مورد حمله قرار گرفته است.

۶. پی‌نوشت‌ها

1. Disciplinary Power
2. Legitimization
3. Bakhtin
4. Barthes
5. voice
6. Normalization
7. Ambiguity
8. Metaphor
9. Rhetoric
10. Mapping
11. Foregrounding
12. Persuasion
13. Ritzer and Stepnisky

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

۷. منابع

- آبراهامیان، ی. (۱۳۹۹). *تاریخ ایران مدرن*. ترجمه م.ا. فتاحی. تهران: نشر نی.
- بلک، ج.چ. (۱۳۹۸). *تحلیل انتقادی استعاره، رویکردی شناختی پیکره‌ای*. ترجمه ی. پناه‌پور. قم: لوگوس.
- بهرنگی، ص. (۱۳۴۸). *اولدوز و کلاغ‌ها*. تهران: شمس.
- پانتر، د. (۱۳۹۴). *استعاره*. ترجمه م.م. مقیمی‌زاده، تهران: علم.
- تطف، ک. (۱۳۹۴). *سیاست نوشتار (پژوهشی در شعر و داستان معاصر)*. چاپ اول، تهران: نامک.
- چیت‌سازی، ا. (۱۳۹۸). *بررسی ساختار توزیع قدرت در روابط خانوادگی و بازنمایی آن در قصه‌های عامیانه و داستان‌های کوتاه معاصر فارس (مطالعه موردی داستان‌های دهه‌های ۴۰ تا ۹۰)*. رساله دکتری، دانشگاه شیراز.
- خادم، س.ط. سجودی، ف.، و آقاگل‌زاده، ف. (۱۳۹۷). *بررسی چگونگی ساخت و تعامل استعاره‌های گفتمان‌های قدرت و پادقدرت در روزنامه‌های ایران براساس مدل هارت و لوکس (۲۰۰۷)* و چارتریس بلک (۲۰۰۴). *جستارهای زبانی*، ۲، ۳۵۰-۳۲۷.
- شعبانی سبزه‌میدانی، ا. (۱۳۹۶). *نقش و جایگاه پدر در اشعار کودک*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه پیام‌نور مرکز رشت.
- شهری، ب. (۱۳۹۱). *پیوندهای میان استعاره و ایدئولوژی*. نقد ادبی، ۱۹، ۷۶-۵۹.
- فتاحی، ح. (۱۳۶۵). *کودک و طوفان*. تهران: برگ.
- فتوحی، م. (۱۳۹۰). *سیک‌شناسی نظریه‌ها، رویکردها و روش‌ها*. تهران: سخن.
- فرکلاف، ن. (۱۳۹۹). *تحلیل گفتمان انتقادی*. ترجمه ر. قاسمی، تهران: اندیشه احسان.
- قرشی‌نژاد، ر. (۱۳۹۲). *پژوهشی در بازنمایی خانواده در ادبیات کودک و نوجوان (با تحلیل داستان‌های واقع‌گرای پس از انقلاب اسلامی)*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه هرمزگان.
- کوچش، ز. (۱۳۹۸). *استعاره، مقدمه‌ای کاربردی*. ترجمه ج. میرزاییگی، تهران: آگاه.
- میلز، س. (۱۳۹۲). *میشل فوکو*. ترجمه م. نوری. تهران: نشر مرکز.
- نظام‌آبادی، م. (۱۳۸۸). *زن و قدرت در خانواده (تحلیل محتوای کیفی شش رمان پرفروش دهه اخیر)*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه علامه طباطبائی.

Refrence

- Abrahamian, Y. (2019). *History of modern Iran* (translated into Farsi by M.A. Fatahi) Ney. [In Persian].
- Behrangi, S. (1348). *Oldoz and crows*. Shams. [In Persian].
- Black, J. Ch. (2018). *Critical analysis of metaphor, a cognitive-physical approach* (translated into Farsi by Panahpur). Logos. [In Persian].
- Chitsazi, E. (2018). *Investigating the structure of power distribution in family relationships and its representation in contemporary Fars folk tales and short stories (a case study of stories from the 40s to the 90s)*. PhD Dissertation in the field of Persian language and literature - Lyrical literature, Shiraz University. [In Persian].
- Fairclough, N. (2019). *Critical discourse analysis* (translated into Farsi by R. Ghasemi). Andisheh Ehsan. [In Persian].
- Fatahi, H. (1986). *The child and the storm*. Barg. [In Persian].
- Fatuhi, M. (2011). *Stylology of theories, approaches and methods*. Sokhon. [In Persian].
- Khadim, S. T., Sojudi, F., & Aghagolzadeh, F. (2017). *Examining how the metaphors of power and anti-power discourses are constructed and interacted in Iranian newspapers based on the Hart and Lux (2007) and Chartres Black (2004) models*. Linguistic essays. Ninth period, number 2, 327-350. [In Persian].
- Kuchesh, Z. (2018). *Metaphor, a practical introduction* (translated into Farsi by C. Mirzabeigi). Aghar. [In Persian].
- Mills, S. (2012). *Michel Foucault* (translated into Farsi by M. Nouri). Center. [In Persian].
- Musolff, A (2012). The study of metaphor as part of critical discourse analysis. *Critical Discourse Studies*, 9(3), 301-310
- Nizamabadi, M. (2009). *Women and power in the family (qualitative content analysis of six best-selling novels of the last decade)*. Master's thesis of social sciences, field of cultural studies, Allameh Tabatabai University. [In Persian].
- Panter, D. (2014). *Metaphor* (translated into Farsi by M.M. Moghimizadeh). Alam. [In Persian].

Persian].

- Qorshinejad, R. (2012). *A research on the representation of the family in children's and adolescent literature (by analyzing realistic stories after the Islamic revolution)*. Master's thesis in the field of Persian language and literature, Hormozgan University. [In Persian].
- Ritzer, G., & Stepnisky, J (2017). *Contemporary sociological theory and its classical roots*. Sage Publishing.
- Shabani Sabzemaiddani, A. (2016). *The role and position of the father in children's poems*. Master's Thesis, Persian Language and Literature - Children's and Adolescent Literature, Payam Noor University, Rasht Center. [In Persian].
- Shahri, B. (2011). Links between metaphor and ideology. *Journal of Literary Criticism*, 5(19), 59-76. [In Persian].
- Steen, G. (2007). Finding metaphor in discourse: Pragglejaz and beyond. *Culture, Language and Representation*, pp. 9-25
- Taltaf, K. (2014). *Politics of writing (research in contemporary poetry and fiction)*. Namek. [In Persian].

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی